

16. YÜZYILDA KIRIM'DA KÖLE TİCARETİ*

Zübeyde Güneş Yağcı¹

Karadeniz'de köle ticareti Osmanlı Devleti'nden önce de yapılmakta idi. Daha Roma ve Bizans döneminde kuzeyin *pontic stepleri* olarak adlandırılan bölgelerinden getirilen köleler gemilerde ve maden ocaklarında istihdam ediliyorlardı. Kiev Rusyası'nca Almanlar dahil Orta Avrupa'ya satılan bu kölelere, İspanya'daki Müslüman devletlerde de alıcı bulunabiliyordu.² Aynı zamanda Ruslar, Orta Doğudaki Müslüman devletlere İstanbul üzerinden köle sevkiyatı yapıyorlardı. Özellikle savaş esirlerini İstanbul'a getiriyor ve burada köle olarak satıyorlardı.³ Kuzeyin insanları -Ruslar, Slavlar, Çerkesler, Alanlar- Ortadoğu pazarlarında ve İtalyan şehir devletlerinin köle pazarlarında rağbet görüyorlardı.⁴

Bu çalışmada Karadeniz'de köle ticaretinin Osmanlı Devleti öncesi durumu ortaya ko-nulduktan sonra bölgenin Osmanlı yönetimine geçmesinden sonraki durumu ele alınacak ve devamında özellikle XVI. yüzyılda Karadeniz köle ticaretinde Kırım Hanlığı'nın rolü ve köle ticaretinin Hanlığın ekonomi-sindeki yeri ve köle kaynakları ele alınacaktır.

Karadeniz'de köle ticareti, 1204 dördüncü haçlı seferinden sonra sistemli hale gelmiştir. Bu tarihte İstanbul'da kurulan Latin imparatorlu-

¹ Yrd. Doç. Dr. Zübeyde Güneş Yağcı, Balıkesir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

* Bu makale, The Black Sea Region: Past, Present and Future (October 14-169, sempozyumunda sunulan "The Slave Trade in the Crimea in the 16th Century" adlı bildirinin genişletilmiş halidir.

² Alan Fisher, "Muscovy and the Black Sea Slave Trade", *A Precarious Balance: Conflict, Trade and Diplomacy on the Russian- Ottoman Frontier*, İstanbul 1999, s. 28.

³ W. Heyd, *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, Ankara 1975, s. 79.

⁴ J. H. Johnston, 1928: "The Mohammedan Slave Trade", *The Journal of Negro History*, XII/4, (October 1928), s. 481.

ğu⁵ ile birlikte İtalyan şehir devletleri Yakındoğu'nun diğer bir çok bölgesinde olduğu gibi Karadeniz'in kuzey ve güney kıyılarında da ticaret kolonileri kurmuşlardır. Avrupa'nın tahıl ihtiyacını karşılamak amacıyla bu kolonilerde üretim yapmaya başlamışlardır. Bu kolonilerdeki ve ülkelerindeki iş gücü açığını köleler yolu ile kapatma yoluna gitmişlerdir.⁶ Böylece dünyanın bir çok bölgesinde olduğu gibi koloniler ve Avrupa pazarları için köle ithali bir ihtiyaç haline gelmiştir.

Bunun yanında Mısır ve Orta Doğu'da kurulan devletler tarihin en eski çağlarından itibaren en önemli köle istihdam eden devletleri idi. Karadeniz köle ticaretinin İtalyan şehir devletlerinin eline geçtiği XIII. Yüzyılda kurulan Eyyubi ve daha sonra onun yerini almış olan Memluklu Devleti köle ithalinde başı çekmekte idiler. Özellikle Memluklu Devletini burada belirtmek gerekmektedir. Çünkü Memluklu Devleti'nin hükümdarları ve üst düzey yöneticileri Karadeniz'in kuzeyinden gelen kölelerden oluşmakta idiler. Hatta devletin ordusu da aynı kaynaktan gelen kölelerden besienmekte idi.⁷ Tabii ki bütün bunlar köle talebini artıran en önemli nedenlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim Memluklu hükümdarları, Mısır'a Kafkasya üzerinden kara yoluyla köle sevkiyatının güvenli ve düzenli bir şekilde yapılmasını sağlamak amacıyla Ermenilerle 1285 tarihinde bir anlaşma imzalamışlardır.⁸ Aynı neviden bir anlaşma Memluklu hükümdarı Baybars, zamanında da yapılmıştır. Baybars, Bizans İmparatoru Micheal Palaeologus ile yılda iki gemi dolusu kölenin Boğazlardan geçişine izin vermesi için anlaşmıştır.⁹ Yine aynı

⁵ Latin İmparatorluğu'nun kurulması ve Karadeniz ve Ege'de değişen ticari durum hakkında geniş bilgi için bakınız: W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 294 vd.

⁶ C. M. Kortepeter, "Ottoman Imperial Policy and the Economy of the Black Sea Region in the Sixteenth Century", *Journal of the American Oriental Society*, 86, 1966, s. 87.

⁷ Memluk kelimesi, efendisinin temellükü altındaki esiri ifade etmektedir. A. J. Wensinck, "Memluk", *İA*, VII, İstanbul 1993, s. 688; 1250'den 1517'ye kadar Mısır ve Suriye'ye hakim olan devlettir. Adından anlaşılacağı üzere hükümdar ve üst yöneticileri eski köle yani azat edilmiş köleler idi. Tabii ki yetenekleri ile kendilerini ispatlamış olanlar arasından efendileri tarafından azat edilenlerdi. Bu devletin ordusu da kölelerden müteşekkildi. M. Sobernheim, "Memluklar", *İA*, VII, İstanbul 1993, s. 689.

⁸ Hasan Kanbolat-Erol Taymaz, "Kafkas Osmanlı İlişkileri ve Köle Ticareti", *Tarih ve Toplum*, XIV/79, İstanbul 1990, s. 38; Fanny Davis, *The Ottoman Lady: A Social History from 1718 to 1918*, New York 1986, s. 99.

⁹ Alan Fisher, "Muscovy and the Black Sea .", s. 28; Bu tarihi Davis ve ondan naklen Konbolat 1290 olarak vermektedirler. Fanny Davis, *The Ottoman Lady*, 99; Hasan Kanbolat.-Erol Taymaz, "Kafkas Osmanlı İlişkileri", s. 38.

hükümdar, köle ticaretini aksatmamaları için Karadeniz'in kuzeyinin yeni hakimleri olan Altın Ordu hükümdarı Beraka ile de bu yönde bir anlaşma yapmıştır.¹⁰ Daha sonraki Memluklu hükümdarları da bu neviden tedbirler almaya devam etmişlerdir. Böylece Karadeniz'den Orta Doğu'ya yapılan köle ithalinde herhangi bir aksamanın meydana gelmesinin önüne geçilmek istenmiştir.

Latin İmparatorluğu'nun 1261 yılında sona ermesiyle birlikte Venedik'in Karadeniz ticaretindeki tekeli sona ermiştir¹¹. Bizans İmparatoru Michael Palaeologus ile anlaşılan Ceneviz, Venedik hakimiyetini sona erdirdikten sonra bu bölgedeki ticaret üzerinde kendi tekeli oluşturmaya başlamıştır.¹² Kısa süre içerisinde Ceneviz, Karadeniz kıyılarında, başta Kırım yarımadasındaki Kefe olmak üzere Azak, Amasra gibi değişik limanlarda ticaret kolonileri kurmayı başarmıştır. Bu kolonilerin içerisinde en önemlisi Kefe idi. Ayrıca İstanbul'daki Galata'yı da buraya ilave etmek gerekmektedir.¹³

Kolonilerini kurarken Cenevizliler, öncelikle yerel hükümdarlardan sadece ticari amaçlı kullanmak üzere şehrin dışında veya biraz daha ilerisinde küçük bir yer istemişlerdir. Başlangıçta küçük ve Cenevizli tüccarların yararlanabileceği alanlar olan bu yerler, zamanla yerel tüccarları da kendine çekerek büyümüşler ve ekonomik açıdan hatırı sayılır merkezler haline gelmişlerdir. Böylece gümrük gelirlerinin artması ve düzenli mal akışının sağlanması ile ticari açıdan vazgeçilmez olduklarını düşünmeye başladıklarında ise Cenevizliler, hükümdarlardan yerleşim

¹⁰ J. H. Jonhston, "The Mohammedan Slave", s. 484.

¹¹ Başta Venedik olmak üzere Batılıların Karadeniz'e yönelmeleri ve Venedik'in bölgede ticaret kolonileri kurmaya başlaması Moğolların bölgede hakimiyet kurmaya başladıkları döneme tesadüf etmektedir. W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 326-331.

¹² Anlaşmaya göre, Bizans, Cenevizli tüccarlardan herhangi bir vergi almayacaktı. Bunun karşılığında Ceneviz Bizans'a Venedik'e karşı destek verecekti. Iris. Origo, "The Domestic Enemy: The Eastern Slaves in Tuscany in the Fourteenth and Fifteenth Centuries", *Speculum A Journal of Mediaeval Studies* XXX (July 1955), s. 325; W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 480; Bu anlaşmanın adı Nyphion'dur. Azak, Kefe, Akkerman, gibi Karadeniz limanlarına buğday, kürk, değişik hayvanlar, şarap ve çok sayıda köle getiriliyor, buralardan Avrupa tüccarları aracılığı ile ihraç ediliyordu. Aurel Decei, "Karadeniz", *İA*, VI, İstanbul 1993, s. 243.

¹³ Bizans İmparatoru VIII. Michael Palaeologus, saltanatının son yıllarına doğru Cenevizlilere İstanbul dışında Galata'yı verdi. Böylece onların Bizans İmparatorluğu'na karşı herhangi bir hareketleri olursa zamanında öğrenebilecek ve harekete geçebilecekti. Esasında Galata İstanbul'a yakın olması, büyük gemilerin bile yanaşabilmesine imkan sağlayan rıhtımı sayesinde Cenevizli tüccarlar için de çok uygun bir yerdi. W. Heyd, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, s. 489-490.

yerini tahkim etme iznini almışlardır. Bir süre sonra Galata'nın İstanbul'u, Kefe'nin Salgat'ı gölgede bırakması örneklerinde görüldüğü gibi Ceneviz kolonileri ön plana çıkabilmişlerdir.¹⁴

İtalyan şehir devletleri tarafından kontrol edilen Karadeniz köle ticaretinde Yahudi ve Hıristiyan tüccarlar başı çekmişlerdir. Diğer ticari metalara göre çok daha kârlı olan köle ticareti, Papaların Hıristiyanların köle edilemeyeceğini yasaklayan emirlerine rağmen varlığını uzun süre devam ettirmiştir.¹⁵ XIV. yüzyılda Hıristiyanların köle yapılamaması için çok önemli adımlar atılmıştır. 1363 Floransa konsülünün kararlarından birisi de köle temininin sadece kafir ülkelerden yapılabileceği yönündedir.¹⁶ Hatta bir çok Papa, ki 1272'de X. Gregory, 1299'da VIII. Bonaface, 1366'da V. Urban ve nihayet 1372'de XI. Gregory, Hıristiyanları köle yapanları ve satanları aforoz etmekle bile tehdit etmişlerdir.¹⁷ Fakat buna pratikte hemen hemen hiçbir zaman uyulmamıştır. Müslümanlar kadar Ortodoks Hıristiyanlar da köle ticaretinin başlıca metası olmayı sürdürmüşlerdir. Nitekim XIV. ve XV. yüzyıllarda İskenderiye'de yılda ortalama 2000 köle satılmaktadır. 1414-1423 arasında ise Kefe'den sadece Venedik'e 10 bin kişi köle olarak götürülmüştür.¹⁸ Bu dönemde köle kaynakları arasında her zaman olduğu gibi en önemli yeri kaçırma oluşturmaktaydı. Cenevizli gemiciler, Kırım sahil-lerinden kaçırıldıkları kişileri köle olarak satıyorlardı. Yine Kırım yarı-madasından ve Karadeniz'in kuzeyindeki steplerin iç bölgelerinden Ta-tarlar tarafından kaçırılanlar da önemli yekun tutuyordu. Ayrıca Tatarlar arasında kıtlık nedeniyle anne babaları tarafından özellikle kızlarını¹⁹ satanlar da vardı.²⁰

¹⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I 1300-1600*, çev. Halil Berktaş, İstanbul, 2000, 328; Cenevizliler, Kefe kalesini müstahkem hale getirinceye kadar Tatarlarla aralarındaki ilişkilerin bozulmamasına gayret etmişlerdir. Hükümet Kefe konsoloslarına Altın Ordu hanlığı Devleti ricali ile iyi geçinilmesini, siyasi herhangi bir olaya meydan vermemelerini ve şayet böyle bir durum vaki olduğunda da hemen hükümete haber vermelerini tembih etmekte idiler. Amaç, ticaretin aksamasına neden olacak olaylardan uzak durulmasını sağlamak idi. Ancak Kefe, aha müstahkem hale getirildikten sonra bu ilişkilere eskisi kadar riayet etmez olmuşlardır. Kırimlı Abdullah oğlu Hasan, "Ceneviz Menbalarına Göre XV inci Asır Kırim Hanlığı", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, I, İstanbul 1932, s. 332-333.

¹⁵ J. H. Jonhston, "The Mohammedan Slave", s. 486.

¹⁶ Alan Fisher, "Muscovy and the Black Sea", s. 29; Iris Origo, "The Domestic Enemy: The Eastern Slaves", s. 324.

¹⁷ J. H. Jonhston, "The Mohammedan Slave", s. 487.

¹⁸ Iris Origo, "The Domestic Enemy: The Eastern Slaves", s. 324-329.

¹⁹ J. H. Jonhston, "The Mohammedan Slave", s. 479.

²⁰ Iris Origo, "The Domestic Enemy: The Eastern Slaves", s. 326;

Osmanlı Devleti'nin batıya doğru genişlemesi ile birlikte Çanakkale ve İstanbul boğazlarının kontrolünde zaman içerisinde değişiklik meydana gelmiştir. Artık eski gücü kalmayan Bizans'a ve Balkanlardaki diğer devletlere karşı başarılı olan ve bu ülkeleri ele geçiren Osmanlı Devleti siyasi hakimiyetin yanında ticari faaliyetleri de kendi kontrolüne almaya başlamıştır. Bu durum Yakınoğu'da olduğu kadar Karadeniz'de de etkin olan İtalyan şehir devletlerinin –ki özellikle Ceneviz ve Venedik- etkinliklerinin azalmaya başlaması ve zamanla sona ermesi sonucunu doğurmuştur. 1451 tarihinde Osmanlı tahtına geçen ve Fatih olarak bilinen II. Mehmet, İstanbul Boğazını kontrol etmek amacıyla dedesi Yıldırım Bayezid'in yaptırdığı Anadolu Hisarının karşısına Boğazkesen hisarını yaptırmıştır (Ağustos 1452). Böylece Osmanlı Devleti, Karadeniz'den gelen ve Karadeniz'e giden bütün gemileri durdurup kontrol etme imkânına sahip olmuştur. Mesela 25 Kasım 1452'de Venedikli Antonio Erizzo'nun İstanbul için buğday getiren gemisi dur emrine uymadığı için kaleden atılan top ateşiyle batırılmıştır.²¹

Osmanlı Devleti, İstanbul'un fethi ile Boğazlara hakim olduktan sonra Bizans'ın dördüncü haçlı seferinden sonra yaptığı gibi kendi ülkesinde ticaret yapan yabancılara ayrıcalıklar vermemiştir. Öncelikle Osmanlı öncesi ayrıcalıkları kaldırma kararı almış ve bunu her ne olursa olsun uygulamaktan geri kalmamıştır. Bu, tahkim edilmiş Ceneviz ve Venedik kolonilerinin -Galata gibi- ortadan kaldırılması anlamına gelmektedir. Ancak bu durum ticari etkinliğin tamamen sona erdirilmesi demek de değildir. Çünkü Osmanlı Devleti Latinlerin toprak egemenliği elde etmelerine, Osmanlı topraklarında ticaret kolonileri halinde yerleşmelerine ve sonra buraları tahkim etmelerine devletin kuruluşundan itibaren izin vermemesine rağmen, Batı ile ticaretin durmasını da istememiştir. Sadece Latin ticaretinin kendi kanunları çerçevesinde sürmesini sağlamayı amaçlamıştır. Nitekim daha I. Murad döneminde Venediklilerin Üsküdar'da, Ceneviz'in de Galata'nın karşısında koloni kurmalarına izin verilmemesi bu bağlamda değerlendirilmelidir.²²

²¹ Halil İnalçık, "The Question of the Closing the Black Sea Under the Ottomans", *Symposium on the Black Sea 18-20 March 1978*, Birmingham, s. 82; Aynı yazar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun*, s. 329;

²² Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun*, s. 329; Osmanlı Devleti, Cenevizlilerle daha 1352 yılında ticaret antlaşma yapmıştı. Bu antlaşma daha sonra I. Murad döneminde 1381'de yenilendi. Antlaşma ile Cenevizlilerin gümrük vergisi vermele-ri karşılığında Osmanlı topraklarında serbestçe ticaret yapabilecekleri öngörü-lüyordu. Anthony Luttrell, "1389 Öncesi Osmanlı Genişlemesine Latin Tepkileri", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)*, Ed: Elizabeth A. Zachariadou, Çev: Gül Çağalı Güven, İsmail Yerguz, Tülin Atınova, İstanbul 1997, s. 141-142.

İstanbul'un alınması ile birlikte Karadeniz ticaretinin kontrolü tamamen Osmanlı Devletine geçmiş oldu. Böylece İstanbul'dan ayrılan ya da İstanbul'a gelen her gemi çok sıkı bir şekilde denetime tabi tutulmaya başlandı.²³ Osmanlı yönetimine geçen Galata da Ceneviz, Bizans dönemindeki imtiyazlarını devam ettiremeye bile ticari faaliyetlerini sürdürdü. Galata, bundan sonra da Avrupalılar ile Osmanlı İmparatorluğu arasında sadece ticari değil kültürel etkileşimin de belli başlı merkezi olma özelliğini devam ettirdi.²⁴

Karadeniz'in güneyinde bütün bu gelişmeler olurken kuzeyinde de siyasi değişim söz konusu idi. Bölgeye XIII. yüzyıldan itibaren hakim olan Moğollar, yani Cengiz Han sülalesinden gelen hanlar tarafından kurulan Altın Ordu Devleti eski gücünü kaybetmişti. Altın Ordu Devleti'nin zayıflaması sürecinin başlaması ile birlikte Giray sülalesinden hanlar, Kırım yarımadasında Kırım Hanlığı'nı kurdular. Kırım Hanları ile Kefe'deki Cenevizliler arasındaki ilişkilerin bozulması, Kırım Hanı'nın Osmanlı Devleti ile Cenevizlilere karşı işbirliği yapmasına neden oldu. Bu sırada ilk Kırım Hanı Hacı Giray'ın ölümünden sonra ortaya çıkan taht kavgasına Kefe'deki Cenevizlilerin de karışması bölgeye Osmanlı Devleti'nin müdahale etmesi sonucunu doğurdu. 1475 yılında Gedik Ahmet Paşa komutasındaki Osmanlı donanmasının Kefe'yi Cenevizlilerden alması, bölgedeki Osmanlı hakimiyetinin başlangıcını oluşturdu.²⁵ Bu arada Kırım'daki taht kavgasına son veren Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı'nı himaye altına almayı başardı.²⁶ Cenevizlilerden alınan Kefe, merkeze bağlı bir sancak haline getirildi. Böylece Osmanlı Devleti, sadece Karadeniz ticaretini kontrol etmekle kalmıyor, Karadeniz'i tamamen hakimiyet altına almak için önemli bir adım atmış oluyordu.²⁷

Osmanlı hakimiyetine geçtikten sonra da Kefe limanı eskiden olduğu gibi ticari canlılığını devam ettirmiştir.²⁸ 1487-1490 yıllarına ait Kefe

²³ Halil İncalcık, "The Question of the Closing the Black Sea", s. 77-84.

²⁴ Halil İncalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun*, s. 330-331.

²⁵ Alan W. Fisher, *The Crimean Tatar Khanate*, California 1978, s. 8-14.

²⁶ Halil İncalcık, "Kırım", *İA*, VI, İstanbul 1993, s. 747.

²⁷ 1484 yılında Kili ve Akkirman'ın da alınması ile Karadeniz hakimiyeti tamamlanmış oldu. Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, çev: Server Tanili, İstanbul 2000, s 134.

²⁸ Ancak Fernad Braudel, bu görüşün aksini ifade etmektedir. Ona göre Karadeniz'de Osmanlı Hakimiyetinin kurulması Karadeniz'i İstanbul'un ambarı konumuna getirmiştir. Dolayısıyla Karadeniz ticaretinin kapandığı görüşündedir. Fernad Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, I, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul 1989, s. 61; Fakat Halil İncalcık, Kefe gümrük defterlerine dayanarak yaptığı araştırmalarda

gümrük defterleri limanın Osmanlı döneminde de canlı bir ticari potansiyele sahip olduğunu göstermektedir.²⁹ Bu durum diğer ticari metallerde olduğu kadar köle ticareti için de geçerliliğini sürdürmüştür.

Osmanlı öncesi dönemde olduğu gibi, Karadeniz’de Osmanlı hakimiyetinin kurulmasından sonra da Mısır’daki Memluklu Devleti’nin köle talebi uzun bir süre devam etmiştir. Ancak değişen, İtalyan şehir devletlerinin kolonilerinin ve Avrupa’daki köle talebinin yerini, Osmanlı Devleti’nin almasıdır.³⁰ Osmanlı toplumunda köle emeğinden askeri³¹ ve ekonomik³² alanlarda yararlanılmasının yanında devşirme sistemi ile insan ihtiyacının giderilemediği Yeniçeri Ocağı’nda istihdam edilmek suretiyle askeri ihtiyacın köle kaynağından beslenmesi, değişik saray hizmetlerinin³³ köleler vasıtasıyla yürütülmesi ve kölelerin oldukça önemli sayılabilecek ekonomik değere sahip olmaları köle arzını devamlı surette canlı

Braudel’in tersine Osmanlı hakimiyetinin Karadeniz ticaretine darbe vurmadığını ortaya koymuştur. Aksine Karadeniz’in İstanbul’un merkez oluşturduğu doğu-batı, kuzey-güney yönlerinde iktisadi potansiyelini devam ettirdiği görüşündedir. Halil İnalçık, *Sources and Studies on the Ottoman Black Sea I: The Customs Register of Caffa, 1487-1490*, Boston 1995, s. 110; Aynı yazar, “The Question of the Closing the Black Sea”, s. 74-111; Yine Yücel Öztürk, Kefe tahrir ve gümrük defterlerini inceleyerek bu görüşün doğru olmadığını, defterlerin verilerine dayanarak Karadeniz ticaretinin canlılığını sürdürdüğünü ileri sürmektedir. Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe 1475-1600*, Ankara 2000.

²⁹ Kefe’nin Osmanlı hakimiyetine geçtikten sonraki ticari etkinliği konusunda geniş bilgi için bakınız. Halil İnalçık, *The Customs Register of Caffa*, Boston 1995; Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Kefe*, s. 287-318, 338-357, 472-509.

³⁰ Özellikle XIII. ve XIV. yüzyıldan itibaren çeşitli nedenlerle Doğu Akdeniz’den Avrupa pazarlarına köle akışında aksamalar meydana gelmiştir. Ancak getirilen kölelerse evlerde ve kent yaşamında istihdam edilmelerine rağmen bu da zamanla azalmıştır. Fakat kürekli gemiler olan kadırgalarda köle kullanımı uzun süre varlığını devam ettirmiştir. Bu talep ise Avrupalı devletlerin Müslüman topraklara yaptıkları akınlarda ve saldırılarda ele geçirdikleri esirlerden karşılanmaya çalışılmıştır. Salvatore Bono, *Yeniçağ İtalya’sında Müslüman Köleler*, Çev: Betül Parlak, İstanbul 2003, s. 36.

³¹ İsmail H. Uzunçarşılı, *Kapıkulu Ocakları*, Ankara 1943, s. 5-141; İ. Metin Kunt, *The Sultan’s Servants: The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550-1650*, New York, 1993.

³² Osmanlı Devleti’nde kölelerin ekonomik hayatta kullanımı konusunda geniş bilgi için bakınız. Halil Sahillioğlu, “Onbeşinci Yüzyılın Sonu ile Onbeşinci Yüzyılın Başında Bursa’da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri”, *ODTÜ Gelişme Dergisi* Ankara 1979, s. 67-138; Halil Sahillioğlu, “Onbeşinci Yüzyıl Sonunda Bursa’da Dokumacı Köleler”, *Atatürk Konferansları 7*, Ankara 1983, s. 217-229.

³³ Ehud R. Toledano, *Slavery and Abolition in the Middle East*, London 1998, s. 21-53.

tutmakta idi. Bütün bunlara ek olarak İslam dininin köle azat etmeyi teşvik etmesi Osmanlı toplumunda köle ihtiyacının süreklilik arz etmesine neden olmuştur.³⁴ Bu ihtiyaç XVI. yüzyıla kadar Balkanlarda yaptığı savaşlarda elde ettiği savaş esirlerinden karşılanmıştır. Bu yüzyılda ise Osmanlı Devleti'nin batı sınırlarında direniş artmış ve artık eskisi kadar savaşlarda köle elde edilemez hale gelmişti. Değişen bu şartlar karşısında toplumun ve piyasalarda artan köle talebinin karşılanması işini bundan sonra Kırım Hanlığı üzerine almıştır.³⁵ Kırım Hanlığı kendilerinden önce de var olan Karadeniz köle ticaretini devam ettirerek,³⁶ başta Osmanlı Devleti olmak üzere Mısır'a tüccarlar aracılığı ile sevk etmişlerdir. Kırım Tatarları sayesinde elde edilen köleler Osmanlı ve Mısır esir pazarlarında önemli bir yere sahip olmuşlardır.³⁷

Esasen köle ticareti ve köleler, Kırım Hanlığı'nın ekonomik ve siyasi şartları için vazgeçilmezdi. Başarısız geçen akın demek, köle elde edilemeden dönülen akınlardı ki, bu ise çoğunlukla Kırım içerisinde huzursuzluğa sebep oluyordu.³⁸ Ayrıca Kırım hanları kabile aristokrasisini köle akınlarına yönlendirerek, ülkede kabileler arasında ortaya çıkabilecek

³⁴ C. M. Kortepeter, "Ottoman Imperial Policy and the Economy", s. 1003; Kanbolat, H.-Taymaz, E., "Kafkas Osmanlı İlişkileri.", s. 38; Halil İnalçık, "Servile Labor in The Ottoman Empire", *The Mutual Effects of Islamic and Judeo-Christian Worlds: The East European Pattern*, in A. Ascher, T. Halasi-Kun-B. K. Kiraly (ed), Brooklyn 1979, s. 27-28.

³⁵ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun*, s. 342.

³⁶ Fisher, Kırım köle ticaretini yazılı tarihten başlatılabileceğini ileri sürmektedir. Alan W. Fisher, *The Crimean Tatars*, s. 26; Nitekim bu konuya Akdes Nimet Kurat da dikkat çekmekte ve Roma'dan Bizans'a geçen köle ticaretinin Osmanlı dönemine kadar kesintisiz devam ettiğini ifade etmektedir. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu*, Ankara 1966, s. 52.

³⁷ Rusya ve Kafkasya'dan gelen kölelerin büyük bir kısmı en önemli köle pazarlarından birine sahip olan İstanbul esir pazarında satılmakta idi. İstanbul'daki Esir Pazarı Yeni Bedestenin yakında yer alan Tavuk pazarındaydı. Esir Pazarı bir emin tarafından denetlenirdi. Burada faaliyet gösteren köle tüccarlarının sayısı 2000 civarında idi. Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, II, Çev. M. A. Kılıçbay- Enver Özcan, Ankara 1990, s. 107; Köle pazarına gelen köleler arasından güzel kadınlar ayrı muameleye tabi tutulurlardı. Onlara biraz eğitim verilir, adab-ı muaşeret öğretilir ve pazara çıkarılmadan ya saray için ya da önde gelen konaklara satılırdı. Geri kalanları ise pazarda satışa sunulurdu. Raphaela Lewis, *Everyday Life in Ottoman Turkey*, New York 1988, s. 76; Robert Mantran, *17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul*, I, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay- Enver Özcan, Ankara 1990, s. 104.

³⁸ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun*, s. 342.

herhangi bir rekabeti ve ayrılığı da önlemeyi amaçlıyordu.³⁹ Kabile aristokrasisi şeklinde teşkilatlanmış Kırım Hanlığını Giray Sülalesinden⁴⁰ kişiler yönetirdi. Ancak Şirin, gibi diğer kabilelerde yönetimde oldukça etkili idiler.⁴¹ Hatta Kırım Hanları herhangi bir sefer gitmek için Kabile liderlerinin desteğini almak zorundaydılar. Buna rağmen kabile liderleri kendileri akın yapmaya karar verebiliyor ve bunu Hana sormadan uygulayabiliyorlardı.⁴² Bu ise, Kırım Hanlığını, özellikle Osmanlı Devletini zaman zaman zor durumda bırakabiliyordu. Çünkü Osmanlı Devleti'nin anlaşma yapması bile bazen akınların durdurmasını sağlamıyordu. Özellikle Polonya ve Boğdan, Kırım akınlarından şikayet ediyorlardı. Osmanlı kaynaklarında Lehistan olarak geçen Polonya kralları Kırım Tatarlarının barış zamanında anlaşmalara aykırı olarak ülkesine akın düzenlemelerinin önlenmesi için Osmanlı Devleti'ne sık sık başvuruyorlardı. Böyle durumda Osmanlı Devleti Kırım Hanına şikayeti bildiriyor, Lehistan ile barış yapıldığını ve bu nedenle akınların durdurulmasını istiyordu.⁴³ Bu şekilde bir sonuç alınmazsa Devlet, bu defa köle olarak pazarda satılan Leh asıllıların, sahiplerine bedelleri ödenmek üzere satın alınmasını ve Lehistan'a iade edilmesini istiyordu. Bu neviden emirler öncelikle esirlerin birinci derecede satıldıkları yer olan Akkerman, Kili sancak beylerine gönderiliyordu.⁴⁴ Hatta sancak beylerinden Tatar akınlarının

³⁹ Alan W. Fisher, *The Crimean Tatars*, s. 15.

⁴⁰ Halil İnalçık, "Giray", *İA*, IV, İstanbul 1993, s. 783-789.

⁴¹ Kırım Hanlığı tarihine baktığımızda kabilelerin ne denli etkili olduğunu görmek mümkün değildir. Adeta Kırım Hanlığının tarihi kabilelerin liderlerinin etrafında cereyan etmiştir denilebilir. Bu konuda geniş bilgi için bakınız. Halil İnalçık, "Han ve Kabile Aristokrasisi: I. Sahib Giray Han Döneminde Kırım Hanlığı", *Emel*, S. 135, (Mart-Nisan 1983), İstanbul, s. 51-73.

⁴² Alan Fisher, "Muscovy and the Black Sea", s. 31.

⁴³ 1564 yılında Lehistan'ın böyle bir başvurusu vardır. Osmanlı Devleti'ne elçi gönderen Lehistan, anlaşmaya aykırı olarak Tatarların Lehistan'a akınlara devam ettiklerini ve bunun önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir. Devlet bunun üzerine Kırım Hanı Devlet Giray'dan akınların durdurulmasını talep ettiği gibi akınlarda alınan esirlerin de iade edilmesini talep etmiştir. Hükümde bu "henüz küfr-i üzere olanları cem' idüb vilayetlerine gönderesiz şeklinde açık olarak ifade edilmiştir. BOA, MD, Nr: 6, h. 180, s. 88, Tatar Hanı Devlet Giray Hana Name-i Şerif, 22 Safer 972, (29 Eylül 1564); MD, Nr: 5, Tıpkı basım, h. 755, s. 292, Akkerman Beyine hüküm, 9 Cemaziye ahir 973, (1 Ocak 1566).

⁴⁴ Bu neviden bir emir Akkerman sancak beyine gönderilmiştir. BOA, MD, Nr: 6, h. 652, s. 306 Akkerman Beyi Hasan Bey'e hüküm, 27 Cemaziyel ahir 972 (30 Ocak 1565); Bu emirlerin gönderilmesinden birkaç ay sonra bu defa Kırım Hanı'na Leh esirlerin geri gönderilmesi için Name-i Hümayun gönderilmiştir. BOA, MD, Nr: 5,

durdurulması için tedbir almaları da isteniyordu. Bu emirlerden biri İsa Koca Tatarları için gönderilmiştir. İsa Koca Tatarları Lehistan'a bağlı birkaç köye akın düzenlemişler ve bölgeye zarar vermişlerdir. Akkerman beyine Silistire ve Vidin beylerine yazılan emirle tatarların akınlarının durdurulması istenmektedir.⁴⁵ Tabii ki, buradaki temel kıstas esirlerin eski dinlerinde yani Hıristiyanlıkta devam etmeleri, İslam dinini kabul etmemeleri idi. Eğer bu süre içinde esir İslam dinini kabul etmişse kölelikten azat edilebiliyor, ama kesinlikle iade edilmiyordu.⁴⁶ Özellikle kıtlık ve kuraklık yıllarında köle elde etmek amacıyla yapılan akınlar daha büyük önem taşırdı.⁴⁷ Çünkü kuraklık tarımda verimin az olması anlamına geliyordu ve bu Kırım ekonomisine çok büyük zarar veriyordu. Bu zarar, akınlarda elde edilen kölelerin satışından karşılanıyordu. Kıtlık nedeniyle karşımıza çıkan bir başka olgu ise kuzeyin steplerinde genellikle göçebe olarak yaşayan Tatarların kıtlıkların yoğun olduğu yıllarda kendi çocuklarını köle olarak satmaları idi. Bu nedenle devlet, başta Kefe olmak üzere bir çok sancak beyine gönderdiği hükümlerde kıtlık

Tıpkı basım, h. 71, s. 30, Tatar Hanı Devlet Giray Hana name-i şerif, 15 Muharrem 973, (12 Ağustos 1565).

⁴⁵ BOA, MD, Nr: 6, h. 651, s. 306, Silistre Beyi Cafer Beye, 25 Cemaziyel ahir 972 (28 Ocak 1565); MD, Nr: 6, h. 653, s. 308, Akkırman Beyine hüküm, 27 Cemaziyel ahir 972, (30 Ocak 1565).

⁴⁶ Bu diğer Avrupa devletleri ile yapılan savaşlarda da böyle idi. Savaş sonunda imzalanan antlaşmada esirlerin mübadelesi kabul edilmiş olmasına rağmen, din değiştirenler her zaman bu kapsam dışında tutulmuşlardır. Din değiştirenler, yani İslamiyet'i kabul edenler memleketlerine geri gönderilmiyor, fakat azat edilebiliyorlardı. Lehistan'la ilgili bakınız. BOA, MD, Nr: 5, Tıpkı basım, h. 71, s. 30, Tatar Hanı Devlet Giray Hana name-i şerif, 15 Muharrem 973, (12 Ağustos 1565); Bu durum XVIII. Yüzyılda Rusya ile Osmanlı Devleti arasında ortaya çıkan problemlerde en önemli yeri işgal ediyordu. Yapılan anlaşmalar gereği esirlerin mübadelesi kabul edilmiş olmasına rağmen bazen esirlerin din değiştirdikleri öne sürülerek iade edilen esir sayısı bir hayli düşük olabiliyordu. Hükümet vilayetlere gönderdiği emirlerle tüccar elinde ya da şahısların ellerinde bulunan Rus esirlerin eğer Hıristiyanlıkta devam ediyorlarsa parasının ödenmesi koşuluyla memleketlerine geri iade etmek için en kısa zamanda İstanbul'a gönderilmesini istiyordu. Rusya ile Osmanlı Devleti arasında esir mübadelesi ile ilgili olarak geniş bilgi için bakınız. Osman Köse, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Rus Esir Mübadelesi", *XIII. Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, III/1, 349-360. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde savaş sonrası ülkelere gönderilen esirlerle ilgili oldukça önemli sayıda belge mevcuttur. BOA CH, Nr: 8921, 11 Şevval 1188, (15 Aralık 1774); Nr: 8930, tarihsiz, Nr: 8013, 21 şevval 1155, (19 Aralık 1742); Nr: 6298, Devlet ülkelerine geri gönderilmek üzere alınan esirlerin sahiplerine 100 kuruş bedel ödemekte idi. BOA, CH, Nr: 6100, 29 Rebiül evvel 1189, (30 Mayıs 1775).

⁴⁷ Alan Fisher, "Muscovy and the Black Sea", s. 31.

sebebiyle Tatarların esir diye satılmasının önüne geçilmesini istiyordu.⁴⁸ Hatta bu şekilde elde edilen esirler Anadolu'ya kadar gelmiş olmalı ki Bolu ve Bursa sancak beylerine esir pazarının kontrol edilerek, Tatar olanlarının tüccarlardan alınması emredilmişti. Hıristiyanlıkta Hıristiyanların köle yapılamayacağı gibi İslam dini de bir Müslüman'ın köle olarak satılmasını yasakladığından, Osmanlı Devleti Tatarların satışının önüne geçmeye çalışmıştır.⁴⁹

Bütün bunların yanında Kırım ve Kırım yarımadasının kuzeyindeki stepler İstanbul'un tahıl ambarı konumundaydı. Ayrıca kuzeyin hayvansal ürünleri metropol İstanbul'a akıyordu.⁵⁰ Kırımın kabile aristokrasisi bu ihtiyaca cevap vermek için bozkırlarda hayvancılık yaptıkları kadar tarımla da uğraşıyorlardı. Üretim ise köle emeğine dayalı idi.⁵¹ Bu da Kırım'daki köle sayısının hatırı sayılır derecede yüksek olması anlamına geliyordu.

Nitekim Evliya Çelebi Kırım'da 187 bin nüfusa karşılık 400 bin kölenin varlığından söz etmektedir. Hatta devam ederek 87 bin mev-cuda ulaşan askerleri ve onların komutanlarını da eklediğini ifade etmektedir.⁵² Evliya Çelebinin olayları anlatırken biraz abarttığını göz önünde bulundursak bile, İstanbul'un ihtiyacına yönelik bozkırın üretim sürecini hesaba kattığımızda, Kırım'da köle sayısının bir hayli yekun tuttuğunu söylememiz yanlış olmayacaktır. Bu konuda diğer bir olgu dini duygulardır. Müslüman olan Kırım Tatarları gayr-i müslimler üzerine

⁴⁸ BOA, MD, Nr: 3, Özet-Transkripsiyon, h. 1478, s.640, Kefe Beyine, kadısına ve nazıra hüküm, 2 Zilhicce 967 (24 ağustos 1560).

⁴⁹ BOA, MD, Nr: 3, Özet-Transkripsiyon, h. 1577, s. 682, Bolu beyine hüküm ve Bolu Sancağı kadılarına, 2 Safer 968 (23 Ekim 1560); Böyle bir olgu, yani ailelerin kendi çocuklarını satmaları daha erken zamanlarda bile vardı. XIV. Yüzyılda Kerbelâli bir köle tüccarı olan Şerif Şemseddin Muhammed el-Hüseyin, Bulgar bölgesinde çeşitli nedenlerden dolayı ailelerinden kız ve erkek çocukları satın aldığını ifade etmektedir. Yine Kıpçaklar, açlık ve kuraklık yıllarında özellikle erkek çocuklarını bile satmaktadırlar. Kız çocuklarını ise bolluk olduğu zaman da köle olarak satmakta idiler. A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, Çev: Hasan Eren, Ankara 1992, s. 68.

⁵⁰ Mesela 1564 tarihinde İstanbul'un ihtiyacı olan tereyağın en kısa zamanda gönderilmesi için Kefe sancak beyine gönderilen bir emir vardır. BOA, MD, Nr: 6, özet-Transkripsiyon I, h. 483, s. 264, Kefe Beyi'ne hüküm, 11 Cemaziyel evvel 972, (15 Aralık 1564).

⁵¹ Halil İnalçık, "Servile Labor..", s. 39; Aynı yazar, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Çev: Ruşen Sezer, İstanbul 2003, s. 137.

⁵² Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, VIII, sad: M. Çevik, İstanbul, s. 5-6.

sefere çıkmayı kutsal bir görev olarak görüyorlardı.⁵³ Polonya, Rusya ve Kafkasya gayr-i müslim ülkelerdi ve onlar üzerine sefere çıkmak tabii haktı. Bir Tatar hanı kölelerin durumunu soran Rus elçisine, “*Onlar Allah'ın ordularına karşı koydular, onlar hayatlarını kaybetmişlerdi. Sadece onlara yaşamak için izin vermek bizim iyiliğimizdir*” diye cevap vermiştir.⁵⁴ Kuzey Kafkasya'nın sakinleri Çerkesleri pagan olarak gördüklerinden en küçük bir problemde Çerkesler üzerine büyük seferler yapıyorlardı.⁵⁵

Akınların değişik politik sebepleri de vardı. Bu cümleden olarak Osmanlı Devleti'nin himayesinde olan Kırım Hanları, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da yaptığı seferlere iştirak ediyorlar ve düşman üzerinde baskı oluşturuyorlardı.⁵⁶ Tabii ki sefere katılmanın birinci koşulu ganimet ve hediye vaat edilmesi idi. Ganimet elde edemedikleri zaman hoşnutsuzluklarını göstermekten çekinmiyorlardı. Osmanlı Devleti'nin şartları dışında Hanlığın kendi dış politikası da akın bölgesini belirlemede etkili oluyordu. Böyle bir duruma Hanlığın kurulduğu dönemde rastlamak mümkündür. Kırım Hanlığı, Altın Ordu Devletine karşı mücadele ettiği dönemde Altın Ordu-Lehistan ittifakına karşı Moskova ile ittifak yapmıştı. İttifak gereği XV. yüzyılın sonlarında ve XVI. yüzyılın başlarında Kırım Hanı Mengli Giray, Rusya'ya akın düzenlememişti. Altın Ordu Devleti mirası için Rusya ile mücadeleye başladıkdan sonra Tatar akınlarının bir yönü de Güney Rusya toprakları olmuştur.⁵⁷

Osmanlı Devleti, Rusya ile ilişkileri bozulduktan sonra Kırım'ın Rusya'ya karşı yaptığı akınları desteklemiş, hatta değişik nedenlerle

⁵³ Cenevizlilerin Karadeniz'in kuzeyinde Müslümanları esir ederek köle yapması Altınordu Devleti ile aralarında sorun çıkmasına neden olmuştu. A. Yu. Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s. 68.

⁵⁴ Alan Fisher, “Muscovy and the Black Sea”, s. 28.

⁵⁵ Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetin Kefe*, s. 504, dipnot Nr: 602.

⁵⁶ Bu durum XVII. yüzyılda bile devam etti. II. Osman'ın Lehistan seferine katılan Kırım Tatarları ordunun Hotin kalesi önlerinde çok başarılı olamamasına rağmen, akınlar nedeniyle Lehistan'ı barışı kabul etmeye zorladılar. Böylece Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında Hotin önlerinde barış yapıldı. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/2, Ankara 1995, s. 176.

⁵⁷ Bu durum Kırım Hanı Mengli Giray'ın ölümünden sonra ortaya çıkmıştır. Yıkılan Altın Ordu mirası üzerinde, özellikle Kazan üzerinde meydana gelen hakimiyet mücadelesi eski müttefikleri düşman haline getirmiştir. A. P. Novoseltsev, “XV. Yüzyıl ile XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Rus-Türk İlişkileri”, *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992 (Ankara, 12-14 Aralık 1992)*, Ankara 1999, s. 77.

Rusya'ya göz açtırılmaması istenmiştir.⁵⁸ Bu neviden emirlerin sayısı daha çok Kazan ve Astrahan'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesinden sonra artmıştır.

Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'in kuzeyindeki topraklarına karşı yapılan herhangi bir taarruz ya da tecavüzün sorumlularının cezalandırılması amacıyla da Kırım Hanlığı'ndan yardım istenebiliyordu. Böyle bir durum Kuzey Kafkasya'nın sakinleri olan Çerkeslerin Kefe ve civarına saldırması sonucunda 1539 yılında vuku bulmuştur. Kefe sancak beyi Halil Bey, Kırım Hanından Kefe sancağı sınırları içerisinde yer alan Taman yarımadasında yaşayan halkın sürülerinin Kabartay Çerkesleri tarafından götürüldüğünü bildirmiş ve kendisinden yardım istemiştir. Bunun üzerine Kırım Hanı Sahip Giray, saldırıyı yapan Jane Çerkesleri üzerine 1539 yılında bir sefer düzenlemiştir. 40 bin kişilik bir ordu hazırlayan Sahip Giray, Çerkes Beyi Kansavuk'un bulunduğu yere kısa sürede ulaşmış ve onu yakalamıştır. Çerkes saldırılarını durdurmamakla suçlanan Kansavuk, Kefe Sancak Beyi'nin araya girmesi ve her yıl Kırım Hanına 100, Kefe Sancak Beyine 20 ve Padişaha da 200 esir vermesi koşuluyla serbest bırakılmıştır.⁵⁹

Kırım Hanlığı için bir seferin başarılı olması istenilen sayıda esir elde edilmesi ile doğru orantılı idi. Eğer istenilen sayıda esir elde edilememişse o sefer başarılı olarak kabul edilmiyordu. Nitekim Jane Çerkesleri üzerine yapılan 1539 seferinin sebebi ne olursa olsun Çerkeslerin dağlara çekilmesi nedeniyle istenilen sonucu vermemiştir. Elbruz Dağı çok sarp olduğu için kılavuz olmadan bölgede istenildiği ölçüde sonuç alınamadı. Sadece Kansavuk'un gönderdiği esirler yanında sefer dönüşünde bir Çerkes grubuna saldırı sonucunda çok az sayıda esir alınabilmiştir.⁶⁰

Çok geçmeden Çerkesler üzerine yeniden sefer düzenlenmiştir. Kaynaklarda, Kansavuk'un yıllık göndermekle yükümlü olduğu esirleri göndermemesi, bir kısım Çerkeslerin Taman yarımadasından hayvan sürü-

⁵⁸ Kırım Hanına gönderilen name-i hümayunda Moskof üzerine sefer düzenleneceği fakat malta ve Macar seferi nedeniyle ertelendiği, bu nedenle Moskofu göz açtırmaması emredilmiştir. BOA, MD, Nr: 6, Özet-Transkripsiyon II, h. 868, s. 33, Tatar Hanına Name-i Hümayun, 24 Şaban 972, (27 Mart 1565), h. 906, s. 53, Tatar Hanına Name-i Hümayun, 8 Ramazan 972, (9 Nisan 1565).

⁵⁹ Özalp Gökbilgin, *1532-1577 Yılları Arasında Kırım Hanlığı'nın Siyasi Durumu*, Ankara 1973, s. 18., *Umdetü't-tevârih*'te ise bu rakamlar Kırım Hanına 200, Kefe Sancak Beyine 25 esir verildiği şeklindedir. Abdül Gaffar, *Umdetü't-tevârih*, İstanbul 1343, s. 103.

⁶⁰ Muzaffer Ürekli, *Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu ve Osmanlı Himayesinde Yükselişi (1441-1569)*, Ankara 1989, s. 53; Özalp Gökbilgin, *1532-1577 Yılları Arasında Kırım*, s. 18.

lerini götürmeleri ve bunun üzerine kendisine gönderilen adamları Kansavuk'un geri göndermemesi seferin sebebi olarak sıralanmaktadır. Ancak bütün bunların yanında asıl sebebin ganimet elde etmek olduğu bir gerçektir. Bu defa 30 bin askerle harekete geçen Sahib Giray, Temrük yoluyla Kuban nehrini geçmiştir. Hanın harekete geçtiğini öğrenen Kansavuk, telaşa kapılmış ve hemen Han'a barış için elçi göndermiştir. Kansavuk yıllık vermesi gereken esir sayısını da Han'a 500, Padişaha 1000 esir vermek şeklinde değiştirerek barış istemiştir. Ancak Han bu teklifi reddetmiş ve yapılan savaş sonunda Çerkesler yenilmişlerdir. Kansavuk da kaçmıştır. Burada önemli olan nokta sefer sonunda 50 bin esir alınmış olmasıdır.⁶¹ Böylece sefer sonunda istenilen başarı elde edilmiştir. Birkaç yıl sonra düzenlenen (1544) Kabartay seferinden ise 10 bin esirle dönmüştür.⁶² Bu nedenle Çerkeslerden bir kısmı Rusya'ya yönelmiş ve Bir Kabartay Beyi Hıristiyanlığı kabul ederek kızını Rus çarı IV. İvan ile evlendirmiştir.⁶³ Hatta Çerkeslerin bir kısmının Azak'a saldıran Kazak Dmitraş'ı destekledikleri bilinmektedir.⁶⁴

⁶¹ Özalp Gökbilgin, *1532-1577 Yılları Arasında Kırım*, s. 25-26; Muzaffer Ürekli, *Kırım Hanlığı'nın Kuruluşu*, s. 39.

⁶² Bu sefer de Çerkes beylerinden Elbozdi'nin ülkesinde yaşadığı bir ihtilaf nedeniyle Kırım'a sığınması ve Hanı sefere teşvik etmesi neticesinde gerçekleşmiştir. Sahib Giray, Harman zamanı yapılacak bir seferde hazırlıksız yakalan Çerkeslerden istenilen sayıda esir ele geçirmenin mümkün olacağını düşünerek seferi bu zaman denk getirmeye çalışmıştır. Ancak Sahib Giray'ın ordusu Kabartay'a vardığı zaman Çerkesler daha harman yerine gelmemişlerdi. ; Özalp Gökbilgin, *1532-1577 Yılları Arasında Kırım*, s. 26;

⁶³ Kırım Hanlığı'nın Çerkesler üzerindeki baskıları özellikle Kabartay Çerkeslerini Rusya'ya yakınlaştırmıştır. Çerkeslerin bazıları ve Kabartay beylerinden bazıları heyetler göndererek Çar'dan yardım istedikleri gibi tabiiyetlerini de bildirmişlerdir. Rusya'nın 1552'de Kazan'ı ve 1556'da da Astrahan'ı ele geçirmesi bölgeye olan ilgisini artırmış ve doğrudan bağlantı kurma imkanına sahip olmuştur. Halil İnalcık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", *Belleten*, XII/46, (Nisan 1948), Ankara, s. 362; Kabartay beylerinden Temrük'ün Çar'ın hizmetine girmesi ve vaftiz edilmesi üzerine Rusya, Temrük'ü korumak amacıyla Terek nehrine akan Sunja nehri üzerinde Terek kalesini inşa etmişlerdir. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu*, Ankara 1966, s. 54-57.

⁶⁴ Bir Kazak lideri olan Dimitraş'ın bölgedeki faaliyetleri Osmanlı Devleti'ni uzun süre meşgul etmiştir. Özellikle Rusya'nın hizmetine girdikten sonra Azak Kalesi ve civarına bir kısım Çerkeslerin desteğinde saldırılar düzenlemesi 1559'dan sonra birkaç yıl için Karadeniz'in kuzeyinde önemli bir yere sahip olmuştur. Dimitraş'ın faaliyetleri konusunda geniş bilgi için bakınız. Yücel Öztürk, "Dimitriy İvanoviç Vişnevetskiy ve Faaliyetleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S: 9, Isparta 2003, s. 95-140.

Görünürdeki sebepler ne olursa olsun, seferlerin yapılmasının arka planında yer alan asıl gaye ganimet elde etmektir. Bu nedenle Kırım Tatarları, Kafkasya'yı yani Çerkesleri köle kaynağı olarak görüyor ve bazen Osmanlı Devleti'ne tabi ya da Müslüman olup olmadığına bakmadan köle elde etmek için akın yapıyorlardı. Bir Kırım Çerkesler, bu akınların önüne geçmek amacıyla Osmanlı Devleti'ne başvuruyorlar ve akınların önlenmesini istiyorlardı. Böyle bir olayı Kırım Hanına ve Kefe sancak beyine 1565 tarihli emirlerde görebiliyoruz. Hükümlerde Kefe beyinden ve Kırım Hanından hangi Çerkeslerin isyan ettiğinin hangilerinin Osmanlı Devletine tabi olduğunu tespit etmelerini ve sonucun bir an önce merkeze bildirmeleri istenmekteydi.⁶⁵ Çerkesler muhtemelen köle akınlarından dolayı zarar gördüklerini merkeze bildirmiş olmalıydılar. 1573 yılında bu neviden şikayetlerin Çerkesler tarafından yeniden dile getirildiğini görüyoruz. Bekeş (?) Han Timur Çerkesleri, Yeniçeri Ağası aracılığı ile merkeze başvurarak üzerlerine köle akını yapıldığını, halbuki kendilerinin Osmanlı Devleti'ne tabi olduklarını bildirmişlerdi. Kabileler, devletten bundan sonra üzerlerine köle elde etmek için akın yapılmasının önüne geçilmesini ve daha önce esir alınanların ise serbest bırakılmasının temin edilmesini talep etmişlerdi. Merkez daha önce yaptığı gibi Kırım Hanı ve Kefe Beyine Çerkeslerden itaat eden ve etmeyenlerin sağlıklı bir şekilde tespit edilmesini ve itaat edenlere akın yapılmamasını emretmişti.⁶⁶

Nedenleri ne olursa olsun Karadeniz'de köle ticaretinin öneminin büyük olduğu bir gerçektir. Ancak ticaretin boyutunu tam olarak tespit etmek oldukça güç olmasına rağmen yine de buna dair tahmini sonuçlar ortaya koymak mümkün görünmektedir. Mesela Rus kaynaklarına göre Kırım Tatarları bir akından 5 ya da 10 köle ile dönebiliyorlardı. Halil İnalcık, 1558-1596 yılları arasında Rusya'ya 30 ana akın düzenlendiğini yazmaktadır.⁶⁷ Alan Fisher ise Rus kaynaklarının yanında Polonya kaynaklarına dayanarak verdiği bilgilerde Kırım akınlarının başladığı 1468'den⁶⁸ 1668'e kadar geçen 220 yıllık süreçte 65 akının yapıldığını

⁶⁵ Kefe beyine gönderilen bir emirde bir kısım Çerkeslerin köle için kendilerine akın yapıldığını, fakat Osmanlı Devletine tabi oldukları için akın yapılmaması gerektiğini istedikleri anlaşılmaktadır. Merkez Kefe beyinden hangi çerkeslerin isyan ettiğini hangilerinin tabi olduklarının tespit edilmesini istemektedir. BOA, MD, Nr: 6, h. 624, s. 293, Kefe Beyi'ne hüküm, 11 Cemaziyel ahir 972 (14 Ocak 1565).

⁶⁶ BOA, MD Nr: 23. s. 126, h. 255, Kırım Hanına Name-i Hümayun; Nr: 23, s. 126, h 256, Kefe Beyine hüküm.

⁶⁷ Halil İnalcık, "Servile Labor in The Ottoman Empire", s. 39.

⁶⁸ 1468 yılında Galıçya'ya yapılan ilk akında 18 bin köle ile geri dönülmüştür. Alan Fisher, "Muscovy and the Black Sea", s. 33.

belirtmektedir.⁶⁹ Sonuçta 1474-1694 yılları arasında Polonya kaynakları yıllık 20 bin kişinin toplamda ise bir milyon kişinin kaybolduğunu bildirmektedirler. Rus tarihçiler ise, bu sayısının Ruslar için 1607-1617 yıllarında arasında 100 bin olduğunu, sonraki 30 yıl içerisinde ise yine bir 100 bin Rus'un köleleştirildiğini ileri sürmektedirler. Bize bu konuda en yakın sağlıklı bilgiyi kölelerin satıldığı en büyük esir pazarlarından olan Kefe, İstanbul, Ereğli gibi Karadeniz limanları gümrük kayıtları vermektedir. Çünkü Osmanlı Devleti köle satışından *pençik resmi* adı verilen kölenin değerinin beşte biri oranında vergi almakta idi.⁷⁰ Mesela 1578 yılındaki Kefe gümrük defterine göre pençik resminin yıllık toplam miktarı 4.463.196 akçedir.⁷¹ Köle başına alınan vergi miktarı 210 akçe ile 255⁷² akçe arasında değişmektedir⁷³ ki, bu miktarı 255 bölersek ortalama olarak 17.502 rakamına ulaşırız.⁷⁴ Haziran 1521-Ocak 1522 arasındaki 8 ay zarfında Ereğli gümrüğünden 313 (312) köle giriş yapmıştı.⁷⁵ Bir başka Karadeniz limanı Amasra'ya ise bir yıl içinde 1357 esir getirilmişti.⁷⁶ Bu

⁶⁹ Alan Fisher, "Muscovy and the Black Sea", s. 34.

⁷⁰ Pençik resmi uygulaması ilk defa I. Murad döneminde başlamıştır. Ulemadan Karamanlı Kara Rüstem'in tavsiyesi üzerine vezir Çandarlı Hayreddin Paşa tarafından oluşturulan mali düzenlemeler içerisinde Pençik Kanunu da yer almıştır. Buna göre, savaşta eşe geçirilen esirlerin ya beşte biri aynen ya da beşte biri değeri olarak tespit edilen 25 akçe alınmasına karar verilmiştir. Buna Pençik resmi ya da pençik akçesi adı verilmiştir. İsmail. Hakkı Uzunçarşılı, "II. Murad", *IA*, VIII, İstanbul 1993, s. 589.

⁷¹ BOA. *MAD*, Baş Muhasebe Defteri, Nr: 2283, s. 2; Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakiyetinin Kefe*, s. 446. Fisher bu rakamı ortalama 4.5 milyon akçe olarak almıştır. Alan Fisher, "Chattel Slavery in the Ottoman Empire", *A Precarious Balance: Conflict, Trade, and Diplomacy on the Russian-Ottoman Frontier*, İstanbul 1999, s. 115.

⁷² Esir başına alınan vergi miktarı 4 düka altın idi. Bu yaklaşık olarak 256 akçe ediyordu. Halil İncelik, *Osmanlı İmparatorluğu'nun*, s. 339.

⁷³ BOA, *Tapu Tahrir Defteri* Nr: 370, s. 475-480; Alan Fisher Osmanlı Devleti'nde köle satışı, satıştan alınan vergiler ve köle pazarları üzerinde yaptığı çalışması çok önemli bir yere sahiptir. Alan Fisher, "The Sale of Slaves in the Ottoman Empire: Markets and States Taxes on Slave Sales, Some Preliminary Considerations", *A Precarious Balance: Conflict, Trade, and Diplomacy on the Russian-Ottoman Frontier*, İstanbul 1999, s. 77-104.

⁷⁴ Halil İncelik, "Servile Labor in The Ottoman Empire", 39.

⁷⁵ BOA. *D. BŞM*, Dosya Nr:1, Vesika Nr: 28, (4. 9. 928); Suraiyya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, İstanbul 1993, s. 110.

⁷⁶ BOA. *İbnül emîn Maliye* Nr: 6, 9 Ağustos 1507 (Selh Rebiül evvel 913); S Kentliler s. 110- 111; Yine Ereğli gümrüğünden 30 Temmuz 1508 (Gurre-i Rebiül ahir 914)- Haziran/temmuz 1509 (Rebiül evvel 915) yılında ise 246 köle giriş yapmıştır. *İbnül emîn Maliye* Nr: 7; 30 Temmuz 1506 (9 Rebiül evvel 912) – 7 Aralık 1506 (21

ayda ortalama 113 esir demektir. 1606-1607 tarihli gümrük defterine göre ise bir yıl içinde Amasra gümrüğünden 40 köle geçiş yapmıştır.⁷⁷ Bir başka önemli pazar olan Azak'ın 1529 yılı gümrük gelirleri içerisinde 650.000 akçe ile esir vergisi, toplam gümrük geliri olan 2.759.499 akçenin % 24 ünü oluşturmaktadır.⁷⁸ 1554 yılı mukataa kayıtlarına göre ise yine Azak'ta esirlerden alınan üç yıllık vergi miktarı 1.340.000 akçeye yükselmiştir.⁷⁹ Azak iskelesi Kanunnamesi'ne göre Azak'ta esir başına 255 akçe vergi alınmaktadı.⁸⁰ Bu, üç yılda Azak gümrüğünden 5254, yılda ise 1751 kölenin giriş yaptığını göstermektedir. 1606/1607 tarihli İstanbul gümrük defteri kayıtlarına göre en önemli köle pazarının bulunduğu İstanbul gümrüğünden 26 Kasım 1606- 5 Kasım 1607 tarihleri arasında geçen bir yıllık sürede 3137 köle giriş yapmıştır. En çok köle 1037 kişiyle Kırım yarımadasının güneyinde yer alan Gözleve iskelesinden gelmiştir. Daha sonra 1012 köle ile Kefe Gözleve'yi takip etmektedir. Abaza limanlarından İstanbul'a 537 köle ile hatırı sayılır köle gelmiştir. En az köle Köstence, Kili ve Balçık gibi limanlardan, geldiği gibi İstanbul'a köle sevkiyatı yapan diğer Karadeniz limanları ise Trabzon, Balıklava, Azak, Varna, Akkerman'dır.⁸¹ XVI. yüzyıl ortalarında Devlet esir ticaretinden yılda yüz bin altın gelir elde ediyordu.⁸² Gümrük gelirlerine dayanarak verdiğimiz köle sayıları kayıt altına alınabilenlerden oluşmaktadır. Çünkü kayıt altına alınamayan kaçak yollarla getirilen kölelerde vardı.

Her akın sonrası köle fiyatları oldukça düşüyordu. Akınlardan döndüğü zaman köle tüccarlarına haber gönderilir⁸³ ve özellikle Kefe'de kölelerin satışa çıkartılacağı bildirilirdi. Zaten Kafkasya'dan elde edilen köleler genellikle Taman'dan Kefe'ye götürülürlerdi. Kefe'ye bağlı Azak, Kerç, Taman ve Kopa esirlerin ilk elden satıldığı önemli pazarlardı.⁸⁴ Burialardan köle tüccarları tarafından satın alınan kölelerin çoğu İstanbul'a giderdi, bir miktarı da Sinop, İnebolu, Ereğli ve Amasra gibi Karadeniz

Receb 912) arasında yaklaşık dört buçuk aylık sürede Ereğli gümrüğüne 442 esir gelmiştir. BOA, D. BŞM, Nr: 2, Temmuz-Ağustos 1506 (Rebiül evvel 912).

⁷⁷ BOA, D. BŞM. Nr. 128 İstanbul Gümrük Defteri, 1606/1607 (1015)

⁷⁸ Alan Fisher, "Beyween Russians, Ottomans and Turks: Crimea and Crimean Tatars, *A Precarious Balance: Conflict, Trade, and Diplomacy on the Russian-Ottoman Frontier*, İstanbul 1999, s. 39.

⁷⁹ Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinin Kefe.*, s. 431 dipnot 7.

⁸⁰ BOA, *Tapu Tahrir Defteri* Nr: 214, s. 8.

⁸¹ BOA, D. BŞM. Nr: 128 İstanbul Gümrük Defteri, 1606/1607.

⁸² Halil İnalçık, *Klasik Çağ*, s. 137.

⁸³ Halil İnalçık, "Han ve Kabile Aristokrasisi 1, s. 69.

⁸⁴ Halil İnalçık, *Klasik Çağ*, s. 137.

limanlarından Anadolu'ya giriş yaparlardı.⁸⁵ Köleler daha sonra Anadolu'nun değişik yerlerine ve Orta Doğu'ya sevk olunurlardı.⁸⁶ Eğer köleler, kaçak yollarla gelmemişlerse genellikle *Üsera sefinesi* denilen sadece köle taşıyan gemilerle sevk edilirdi. Köle yüklü gemilerin İstanbul limanına gelişinde fiyat dalgalanmaları olur ve köle fiyatları bir hayli düşerdi.⁸⁷ Ancak kuzeyde gittikçe güçlenen Rusya karşısında XVI. Yüzyıldaki etkinliğini sürdüremez hale gelen Kırım Hanlığı'nın, bu nedenle köle ticaretindeki etkinliği de azalmaya başlamıştır. Özellikle bir süre Rusya yanında yer alan Kafkasya'daki Çerkeslerin direnişinin artması da köle ticaretinin boyutunun küçülmesi anlamı taşımaktadır. Yine XVII. yüzyılda kuzeyin önemli gücü haline gelen Kazakların da Rusya'nın yanında yer alması, Kırım Hanlığı'na dolayısıyla Osmanlı Devleti'ne karşı kuzeydeki direnişin artması anlamına gelmektedir.⁸⁸

Köle ticaretine sekte vuran olaylardan birisi de önemli bir köle kaynağı olan Kafkasya'daki Çerkeslerin ve diğer halkların İslamlaşma sürecine girmiş olmalarıdır.⁸⁹ Bilindiği gibi İslam hukukuna göre Müslümanların köleleştirilmesi ve köle olarak satılması yasaktır. Bu gelişme Kafkasya'yı yüzyıllardır süren köle kaynağı konumundan bir nebze olsun çıkarmıştır. Ancak Kafkasya'da köle ticareti eski canlılığında olmasa bile devam etmiştir. Hatta bu ticaret, dünyada gelişen trende bağlı olarak resmen kaldırılmış olmasına rağmen İmparatorluğun sonuna kadar varlığını sürdürmeyi başarmıştır.⁹⁰

⁸⁵ Halil Sahillioğlu, "Onbeşinci Yüzyıl Sonunda Bursa'da Dokumacı Köleler, *Atatürk Konferansları 1975-1976*, VII, Ankara 1983, s. 218.

⁸⁶ İzzet Sak, Konya Şeri'ye sicillerine dayanarak yaptığı çalışmada milliyetleri ayrıntılı olarak yazılan kölelerin Rus kökenli olanların oranı % 28'dir. İzzet Sak, "Konya'da Köleler (16. yüzyıl sonu-17. yüzyıl)", *Osmanlı Araştırmaları*, IX, İstanbul 1989, s. 162-165.

⁸⁷ Necdet Sakaoğlu, "Esir Ticareti", *İstanbul Ansiklopedisi*, III, İstanbul 1994, s. 2009.

⁸⁸ Mesela Kazaklar, 1637 yılında Azak'a saldırdılar ve beş yıl süreyle kaleyi ellerinde tuttular. Alan Fisher, "Azov in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", *A Precarious Balance: Conflict, Trade, and Diplomacy on the Russian-Ottoman Frontier*, İstanbul 1999, s. 71; Kazakların Karadeniz'e akınları ve Rusya-Osmanlı Devleti-Kırım Hanlığı arasındaki ilişkiler konusunda geniş bilgi için bakınız. Victor Ostapchuk, "1648-1681 Yılları Arasında Doğu Avrupa'da /Ukrayna, Rusya, Polonya, Türkiye) Yeni Bir Düzen Kurulma Yolunda Yapılan Mücadeleler", *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992 (Ankara, 12-14 Aralık 1992)*, Ankara 1999, s.99-110.

⁸⁹ Yücel Öztürk, *Osmanlı Hakimiyetinde Keefe..*, s. 505.

⁹⁰ Osmanlı Devleti, 1846'dan itibaren İngiltere'nin de baskısı ile köleliğin kaldırılması için çaba sarf etmeye başlamıştır. Öncelikle 1846 tarihinde İstanbul esir

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'e hakim olmasına kadar Ceneviz ve Venedik gibi İtalyan şehir devletleri tarafından yapılan Karadeniz köle ticareti, hakimiyetin Osmanlı Devleti'ne geçmesinden sonra 1475 tarihinden itibaren, tabiiyet altına alınan Kırım Hanlığı'na geçmiştir. Altın Ordu Devleti'nin önce gücünü kaybetmesi, sonra yıkılmasından sonra Karadeniz'in kuzeyinde Kırım yarımadasında kurulan Kırım Hanlığı'nın ekonomisi hemen hemen köle ticaretine dayanmıştır. Kırım Tatarları eski çağlardan beri var olan gelen ve çok karlı bir kazanç kapısı olan köle ticaretinin sürdürülmesi için gereken ne varsa yapmışlardır. Mısır'da Memluklu Devleti ve Osmanlı Devleti başta olmak üzere köle talep eden toplumların beyaz köle ihtiyacı, uzun bir süre bu kaynaktan sağlanmıştır. XVI. yüzyılın başlarında Memluklu Devleti'nin Osmanlı hakimiyetine girmesi bu talebi azaltmamış aksine Osmanlı toplumunun yapısı ve Devletin gelişen askeri ve bürokratik yapısı gereği köle talebinde artış bile söz konusu olmuştur. Osmanlı askeri sistemi haricinde Padişahın haremının de kölelerden kurulu olması, talebin niteliğine ve çerçevesine farklı bir boyut katmıştır. Mesela Osmanlı padişahlarının eşleri köle kökenli olanlardan seçilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın eşi Hürrem sultan bunlardan birisi ve en ünlüsüdür. XVII. yüzyıldan sonra da bu ihtiyacı Kafkasya kökenli köleler karşılayacak, Çerkes ve Gürcü kökenli cariyeler sarayın en gözde unsurları haline gelecektir. Yine sarayda haremın önemli görevlilerinden olan ve devlet içersinde de etkin olan beyaz hadımlar da Karadeniz'in kuzeyinden sağlanmıştır.

İşte bu noktada Kırım Hanlığı bu karlı gelir kapısını açık tutmak ve hatta, ekonomisinin zorda kaldığı dönemlerde ise bu gelirden daha fazla faydalanmak amacıyla Rusya, Polonya ve Kafkasya gibi ülkelere akın yaparak köle temini işini uzun süre devam ettirmiştir. Öyle ki, akına çıkmayan yıl, köle elde edilemeden ya da istenilen sayıda köle elde edilemeden dönülen akın Kırım Hanlığı'nın kendi içersinde bile problemler ortaya çıkmasına neden olmuştur.

pazarı kapatılmıştır. Y. Hakan Erdem, *Osmanlı'da Köleliğin Sonu 1800-1909*, çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul 2004, s. 124; 22 Eylül 1854 tarihli Meclis-i Vükela kararı ile Kafkasya köle ticareti yasaklanmıştır. Bu kararın uygulanması amacıyla ülkenin her tarafına emirler yazılmıştır. Ancak köleliğin tamamen kaldırılması için daha uzun bir zaman ihtiyaç duyulacaktır. EHUD R. TOLEDANO, *Osmanlı Köle Ticareti 1840-1890*, çev. Y. Hakan Erdem, İstanbul 1994, s. 96-104.